

Renate Kränzl-Nagl-Mattia Makovec

A gyermekek hátrányos pozíciója

Amikor a szülők elválnak: a szülői különélés hatása a gyerekekre (III. rész)

A bécsi székhelyű European Centre munkatársai 2004-ben készítettek beszámolót készítettek „A gyermekek hátrányos pozíciója. Aktuális trendek és politikai kihívások (The Disadvantaged Position of Children. Recent trends and policy challenges) ” címmel. A tanulmány három fejezetből áll: az első bemutatja a gyermekek helyzetét az Európai Unióban politikai, gazdasági és társadalmi szempontból, a második rész a gyermekszegénységgel foglalkozik. A most közlésre kerülő harmadik fejezet témája a megegyezésen alapuló válások gyermekekre gyakorolt hatásáról készült beszámolók eredményeinek összegzése. A harmadik részben felvetett probléma különállónak tekinthető, mégis összeköti a két korábbi fejezettel az a gyermekek lelki, mentális fejlődésének és társadalmi beilleszkedésének, társadalmi kapcsolatainak a középpontba helyezése. A másik közös pont ezzel összefüggésben a gyermekről és a gyermekek társadalmi pozíciójáról kialakított álláspontunk felülvizsgálatának igénye, a gyermekek „felnőtt” világban betöltött szerepének újragondolása.

Változó családstruktúrák

Európában a családok élete drámaian megváltozott az elmúlt évtizedben. A demográfiai, társadalmi és gazdasági változások megváltoztatták a családok életkörülményeit, átalakították a család fogalmát, szerepét, és ezzel párhuzamosan megváltoztak a gyermekek tapasztalatai is a családi élettel összefüggésben.

Európa-szerte érzékelhető a házasságok szétesésének trendje és a gyermekvállalás visszaszorulása. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy ez a trend Észak-Európából indulva elterjedt Nyugat- és Dél-Európa legnagyobb részén. Az országok többségében csökken a házasságok száma, igaz, ez a szám eleve igen különböző az egyes EU-tagországokban. A házassági ráta Dániában a legmagasabb: 6,6 házasság jutott ezer emberre 2001-ben, a legalacsonyabb pedig Svédországban, ahol ugyanez a ráta 4,0. Nagy-Britanniában 2000-ben az EU-átlag körüli értéket közelítette meg, 5.1 házasság jutott ezer emberre.

Ezek a ráták tükrözik az egyes európai országok közti vallási, társadalmi, kulturális és jogi különbségeket. 2001-ben az észak- és nyugat-európai országok rendelkeztek tipikusan a legmagasabb válási rátákkal, a legalacsonyabb válási rátákat pedig az Ír Köztársaságban és Dél-Európa országaiban találhattuk. A legmagasabb válási ráta 2001-ben Belgiumban mutatkozott, ahol 2,9 válás jutott 1000 emberre, ugyanez Olaszországban és az Ír Köztársaságban 0,7. Nagy-Britanniában és Finnországban 2001-ben ez a szám 2,6, az uniós átlag (ekkor még 15 tagországra nézve) pedig 1,9 volt.

Ha megnézzük az ENSZ – KKE régiót (ez 55 országot jelent), kijelenthetjük, hogy kevés kivétellel a házasságok száma csökkent 1980 és 2001 között. A csökkenés a FÁK-országokban és Közép-Kelet Európában a legjelentősebb. A válások aránya a régió belül az Orosz Föderációban a legmagasabb (5,3 válás jut 1000 emberre), míg Tádzsikisztánban a legalacsonyabb (0,4). A kilencvenes években némileg növekedett a válások száma Nyugat-Európában, miközben csökkenést lehetett tapasztalni a legtöbb FÁK-országban, aminek következtében az ENSZ -KKE régióban a két trend keveredése érvényesül. A régió legtöbb országában a válással végződő házasságok hosszúsága leggyakrabban 8 és 13 év közé esik.

A válások növekvő számával azoknak a gyermekeknek a száma is gyarapszik, akik átélik a szülők válását. Ausztriában például 1990-ben 13 500 volt azoknak a 19 év alatti gyermekeknek a száma, akiknek szülei elváltak, s ez a szám 2001-re 19 000-re emelkedett. Annak a valószínűsége, hogy egy gyermek átéli a szülei válását, mielőtt betöltené a 19. életévét, 23,5% (Kytir 2002).

A válás következményeként a családi élet átalakul. A válások számának nagy mértékű növekedésével, a változások érzékelésével párhuzamosan előtérbe kerültek az azzal kapcsolatos különféle aggodalmak, hogy a válás a gyermekek számára a családi élet minőségének romlását eredményezi, és hogy a gyermek sínyli meg szüleinek döntését. Mivel egyre több gyermek érintett a szülők válásában, a policy makerek, gyakorlati szakemberek és a különélő szülők figyelme fokozottan irányult a válás gyermekekre gyakorolt hatására.

Jelen tanulmány olyan, az elmúlt években végzett vizsgálatokon alapszik, amelyek a különélés és a válás hatásait nézték nőkön, férfiakon és gyermekeken. A kutatók megpróbálták

meghatározni azokat a faktorokat, amelyek összefüggnek a válással, ennek során számos változót vizsgáltak meg (javarészt amerikai tanulmányok alapján), melyek közt voltak demográfiai változók (különösen kor, nem), továbbá iskolai végzettségre vonatkozó és szocioökonómiai változók. A változók közé bevonták a válás óta eltelt időt, a gazdasági státuszt, a munkavállalással összefüggő változókat és az otthon lévő kisgyermekek számát.

További változókat alakítottak ki a válás folyamatával kapcsolatosan (például ki kezdeményezte), a válást kísérő feszültségekkel és stresszfaktorokkal, valamint a válással való elégedettség összefüggésben. Az eredmények szerint a megkérdezettek közül azok a váló felek, akik mediációs megoldásokat választottak a konfliktusos megoldások helyett, mindketten elégedettebbek voltak a válással, és jobban rendeződött az életük a válás után. Az életkörülmények alakulása, a gazdasági és a lakhatási feltételek változása szintén összefüggnek a válással, s ez különösen igaz a nők helyzetére. Továbbá összefüggés áll fenn a válás utáni rendezés és az erőforrások elérhetősége között. Ezek magukba foglalják a társas kapcsolatokat, szociális támogatásokat, a közösségi életbe való bekapcsolódást, mindazokat a tényezőket, amelyeket befolyásol a válás, továbbá a személyiség, az egyén belső erőforrásait, például a következetességet vagy a különböző készségeket.

A szülők különélése és ennek hatása a gyerekekre

Kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy a szülők különélése nagyon stresszes és fájdalmas tapasztalat a gyermekek életében. Bár a gyermekek emocionális reakciója gyakran függ a válás idején betöltött életkoruktól, sok gyermek érez bánatot, haragot és feszültséget – és nem ritkán ezek kifejeződnek a viselkedésükben.

Az 1960-as évek óta a válást mint stresszes állapotot értelmezzük a gyermekek oldaláról, de ez nem feltétlenül jelent tartós károsodást. A kapcsolatban bekövetkezett törés egy olyan helyzet, amelyet a gyermekek átmenetileg kellemetlennek találnak, de fokozatosan elfogadnak. Bár ez számos esetben igaz, a szülőknek tudatában kell lenniük annak, hogy a válás a gyermekre rövid és hosszú távon is hatást gyakorol. A rövid távú hatások általában számosak és eléggé egyértelműek. Sok gyermek szomorúsággal, frusztrációval és haraggal

reagálja le a válást. Többnyire az iskolai munkájuk és a társas kapcsolataik szenvedik meg az új életkörülményeket.

A válás előhívhatja a gyermekekből a legrosszabb (vagy a legjobb) énjüket abban az esetben, ha úgy érzik, hogy ők a hibásak a válásért, vagy ha szeretnék kivívni, hogy rájuk irányuljon a figyelem. A szülők a nagy változások közepette a válás vagy a különélés rövid távú hatásainak általában jobban a tudatában vannak, és gyakran szívesen segítenek a gyermekeiknek keresztülélni ezen az átmeneti perióduson. A közép és hosszú távú hatások, mint azt a metaanalízis mutatja, negatív eredményeket hoznak az iskolai előmenetelben, a pszichológiai fejlődésben, az alkalmazkodóképességben, a társadalmi kapcsolatokban és viselkedésben (Amato 1991, 2001). Az elmúlt időszakban született kutatási irodalom kihangsúlyozza, hogy nem mindegyik gyermek szenved hosszú távú károsodást a válás, illetve a különélés miatt (Flowerdew és Neale 2003, Smart 2003).

A legtöbb kvantitatív tanulmány a szülők különélésének következményét nagy mintákon vizsgálva hasonlította össze a nukleáris családok gyerekeit és az elvált szülők gyerekeit, illetve szülői beszámolókat elemzett, ahol a szülők maguk mondták el, hogyan kezelték a különélést. A tanulmányok elkészítésének egyik célja volt, hogy azonosítsa azokat a rizikófaktorokat, amelyek negatívan befolyásolják a gyermek válás utáni fejlődését: a folyamatos szülői konfliktusokat, a családon belüli erőszakot és a megváltozott szocioökonómiai körülményeket lehetett identifikálni mint olyan leginkább meghatározó rizikófaktorokat, amelyek befolyásolják a család átalakulását és a gyermekek válás utáni életét, fejlődésüket. Jóllehet e kutatások tartalmazznak értékes megállapításokat (függetlenül attól, hogy még mindig nem határozható meg, hogy az említett hatások rövid vagy hosszú távon befolyásolják-e a gyermek viselkedését), hiányzik belőlük a gyermekek hangja; a gyermek jellemzően mint a válás passzív áldozata jelenik meg (Moxnes 2003, Kaltenborn 2003). Ahhoz, hogy teljes mértékben megértsük a válás következményeit, a gyermekeknek a kutatások alanyává kell válniuk.

A szülők különélése a gyermekek szemszögéből

Az European Centre a stresszelmélet modelljére alapozva, továbbá a gyermekek szemszögéből megvizsgálva a szülők különélésével való megbirkózást, célul tűzte ki annak meghatározását, milyen középtávú következményekkel jár a gyermekekre nézve a szülők különélése (Zartler et al. 2002, 2004).

A tanulmányban több diszciplínát megjelenítettünk (szociológia, pszichológia, pszichiátria, közgazdaságtan és jog), és különböző empirikus eredményeket vettünk figyelembe (mélyinterjúk az elvált szülőkkel és 9-14 éves gyermekeikkel, szakértői interjúk, szocioökonómiai adatok másodelemzése és egy elemzés a jogi helyzetről).

A kutatás kvalitatív orientáltságú része demonstrálta – különösen a gyermekekkel és a szülőkkel készült mélyinterjúk –, hogy a gyermekek által választott stratégiák a különélés feldolgozására különböző faktoroktól függenek. Az azonosított tényezők az alábbiak:

Bizalmon alapuló, támogató és stabil kapcsolat mindkét szülővel

Ahhoz, hogy az egyik családformából egy másikba történő átmenet során a gyermek minél kevésbé sérüljön, legfontosabb a jó a szülő-gyermek kapcsolat, tekintet nélkül arra, hogy a gyermek kinél lesz elhelyezve – ahogy arra Johnston rámutat (1995, idézi Kalterborn 2003:507): „... mivel a meleg, gyengéd és felelősségteljes szülő-gyermek kapcsolat a szükséges szülői elvárásokkal és kontrollal együtt a legjobb előrejelzői a gyermekek jó eredményeinek, ez az a terület, amely leginkább meghatározza a gyermek válás utáni állapotát, függetlenül attól, hogy megosztott, vagy az egyik szülőnél történő gyermekelhelyezésre kerül sor.”

Az az érzés, hogy mindkét szülő szereti (különösen az a szülő, akivel már nem lakik együtt), és hogy a szülők életében továbbra is fontos szerepet játszik, rendkívül lényeges a gyermek számára. Ez összefügg a nem a gyerekekkel élő szülővel való rendszeres kapcsolattartással, és azzal, hogy a gyermeknek módjában álljon ezzel a szülővel is kettesben lenni.

Együttműködő kapcsolat a szülők között a különélés során

A szülők képessége arra, hogy tudjanak kommunikálni egymással, hogy sikerüljön megegyezniük és hogy ne értékeljék le a korábbi partnerüket, szintén jelentős mértékben befolyásolja gyermekek különéléssel kapcsolatos véleményét. Ahogy azt az adataink

egyértelműen mutatják, a sok területre kiterjedő szülői együttműködés meghatározó módon képes csökkenteni a válás negatív hatásait.

Lényeges továbbá az új partnerek neutrális szerepe, vagyis hogy ne befolyásolják negatívan a gyermekek és a biológiai szülők kapcsolatát.

A feldolgozást segítő képességek és a támogató hálózat

A kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a gyermekek nagymértékben nyitottak a számukra megfelelő és elérhető segítség igénybevételére – ez magában foglalja a saját erőforrásaik mozgósítását és a külső segítséget egyaránt. A gyermeket támogató testvérek, nagyszülők és barátok mind kiemelkedően fontosak ebben a folyamatban. Sok gyermek számára, akikkel interjút készítettünk, kulcsfontosságú volt, hogy valakivel tudjon beszélni, valaki megerősítse vagy tanácsokkal lássa el. A feldolgozást segítő képességek és a társas kompetenciák megléte pozitívan befolyásolja a folyamatot.

Korosztálynak megfelelő és értéksemleges információk

Főleg a különélés kezdeti szakaszában csak kevés gyermek látja át, hogy mi fog megváltozni, egyedül azzal vannak tisztában, hogy el fognak költözni, iskolát váltanak, megszakad a barátaikkal a kapcsolat, stb. Ennél fogva, amint a szülők biztosak a terveikben, beszélniük kell a gyermekekkel a válásról. Bár nem könnyű a hírt közölni, mindkét szülőnek jelen kell lennie, amikor megtörténik a válás bejelentése, és mellőzni kell a haragot, a bűnösség érzetének fölkelését, a másik hibáztatását. Más felnőttek (nagyszülők, tanárok stb.) fontos szerepet játszhatnak az információk közlésében, de figyelni kell arra, hogy ezek semlegesek, korrektek és a gyermekekre szabottak legyenek. A gyermekek (különösen a nagyon fiatalok) hajlamosak rá, hogy saját magukat hibáztassák a szüleik házasságának felbomlásáért, ezért gyakran kell emlékeztetni őket arra, hogy ez nem így van.

A gyermek bevonása a válás utáni életteli kapcsolatos döntésekbe

A gyermekeket koruknak megfelelő módon és mértékben be kell vonni a rájuk vonatkozó döntések meghozatalába. Ez érvényes a másik szülővel való kapcsolattartásra is. A kisebb gyermekek bevonása az elhelyezéssel kapcsolatos döntésbe nem javasolt (Smith et al. 2003): a 13 évesek vagy annál idősebbek kivételével a gyermekek szívesebben beszélnek a

kapcsolattartásról, mint az elhelyezésükről. Általánosságban, a gyermekek részvétele ebben az összefüggésben nem a gyermekek kompetenciája, és azt mutatja, hogy a szülők mennyire képesek egy bizalmon alapuló, támogató és kölcsönös kapcsolatot kiépíteni a gyermekkel.

Végezetül, tanulmányunkban egyértelműen demonstráljuk, hogy a válás, mint olyan, nem létezik. A válás mást jelent a gyermekeknek, a nőknek és a férfiaknak, mindenki másképpen éli meg, és másképpen dolgozza fel azt. Egy családon belül is eltérőek az élmények. A kérdés, hogy ki számít családtagnak, igen eltérő válaszokat eredményez – ez megnehezíti a közös családi identitást a válás után. A szülők gyakran nem tudják megfelelően felbecsülni, hogy a gyermekük hogyan fogja kezelni a válást; hajlamosak a gyermek jólétét többre értékelni, mint a gyermeket magát. Többek között ezért is szerepel javaslataink között, hogy a szülőket rá kell vezetni arra, hogy a gyermekük jövőjéről hosszú távon is gondolkodjanak.

Felhasznált szakirodalom

Alanen, Leena/ Mayall, Berry (2001): Conceptualizing child-adult relations. Routledge Falmer Press: London (The Future of childhood series)

Amato, Paul R. (2001): Children of Divorce in the 1990s: An Update of the Amato and Keith (1991)

Meta-Analysis. In: Journal of Family Psychology 15 (3) 335 – 370

Amato, Paul R./, Keith, Bruce (1991): Consequences of parental divorce for children's well-being: A meta-analysis, in: Psychological Bulletin 110, 26-46.

Bradbury, Bruce/ Jenkins, Stephen/ Micklewright, John (2001): The Dynamics of Child Poverty in Industrialised Countries, Cambridge University Press

Cornia, Giovanni Andrea/ Danziger, Sheldon (1997): Child Poverty and deprivation in the Industrialised Countries, 1945-1995, Clarendon Press, Oxford

Daniel, Paul/ Ivatts, John (1998): Children and Social Policy. Palgrave: Hampshire/ New York

EURONET (2002): Including Children? Developing a Coherent Approach to Child Poverty and Social Exclusion across Europe (Written by Sandy Ruxton and Fran Bennett).

European Forum for Child Welfare (1998): Are Children Protected Against Violence in Europe? An initial, comparative study on laws, policies and practices in the European Union, Bruxelles

Eurostat (2003): Labour force survey. Luxembourg

Eurostat (2004a): Eurostat yearbook 2004. The statistical Guide to Europe. Luxembourg: European Commission

Eurostat (2004b): Newcronos Database, Population and social conditions, available at: http://europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos/reference/display.do?screen=welcomeref&open=/&product=EU_MAIN_TREE&depth=1&language=en.

Flowerdew, Jennifer,/ Neale, Bren (2003): Trying to stay apace: Children with multiple challenges in their post-divorce family lives. In: Childhood 10 (2), 147-162. London: Sage Publications

Förster, Michael/ Tóth, Istvan (2000): “Trends in Child Poverty and Social Transfers in the Czech Republic, Hungary and Poland: Experiences from the Years after Transition”. Luxembourg Income Study Working Paper, No. 226. Luxembourg, 2000

Gordon, David/ Townsend, Peter eds.(2000): Breadline Europe: the measurement of poverty, the Policy press, Bristol, UK.

IPEC/ ILO (2004): <http://www.ilo.org/public/english/standards/ipec/index.htm> (statistics)

Jensen, An-Magritt/ McKee, Lorna (eds) (2003): Children and the Changing Family. Between transformation and negotiation. London, New York: Routledge Falmer

Kaltenborn, Karl Franz (2003): Individualization, family transitions and children's agency. In Childhood. In: Childhood 8 (4), 463-498. London: Sage Publications

Key, Ellen: The Century of the Child.

<http://www.socsci.kun.nl/ped/whp/histeduc/ellenkey/index.html>

Online edition based on the English translation, 9th print, as published in 1909 by G.P. Putnam's Sons, New York and London

Kytir Josef, Stefou Peter, Wiedenhofer-Galik Beatrix (2002b): Familiäre Strukturen und Familienbildungsprozesse. Mikrozensus September 2001. In: Statistische Nachrichten 11/ 2002. 824-840.

Micklewright, John/ Stewart, K.itty (2001): Child Well Being in the EU and enlargement to the East, in Smeeding/Vlaminckx eds., Child well-being, child poverty and child policy in modern nations. What do we know? Bristol: The Policy Press

Micklewright, John/ Stewart, Kitty (2000): The Welfare of Europe's Children, UNICEF Innocenti Centre

Moxnes, Kari (2003): Risk factors in divorce: perceptions by the children involved. In: Childhood 10 (2), 131-146. London: Sage Publications

Nigel, Thomas (2002): Children, Family and the State. Decision-making and child participation. Bristol: The Policy Press

Penton, Ronald (2000): Roaming the Streets of Eastern Europe. The Children of Gloom. (Report commissioned by the Worldbank Institute). Washington

Ruxton, Sandy (2000): Separated Children Seeking Asylum in Europe. A Programme for Action. Stockholm: Save the Children and UNHCR (financed by the Odysseus Programme of the European Commission)

Smart, Carol (2003): Introduction: New perspectives on childhood and divorce. In: *Childhood* 10 (2), 123-130. London: Sage Publications

Smith, Anne B. / Taylor Nicola J./ Tapp Pauline (2003): Rethinking children's involving in decisionmaking after parental separation. In: *Childhood* 10 (2), 201-216. London: Sage Publications

Spindler, William (2001): The situation of separated children in Central Europe and the Baltic states. (Rreport prepared in the frame of the Separated Children in Europe Programme)

UNESCO (2004): Education for all by 2015. UNESCO: Paris

UNICEF (2002): Young Voices. Opinion Survey of Children and Young People. UNICEF: Geneva

UNICEF (2004a): The State of the World's Children 2004. Girls, Education and Development. UNICEF: Geneva

Unicef (2004b): Innocenti Social Monitor. The Monee Project CEE/ CIS and Baltic States. Florence: Unicef Innocenti Research Centre

Vleminckx, Koen/ Smeeding, Timothy M., (eds.) (2001): Child well-being, child poverty and child policy in modern nations. What do we know? Bristol: The Policy Press

World Health Organisation, WHO (2002): World report on violence and health. Geneva: WHO

Zartler, Ulrike/ Wilk, Liselotte/ Kränzl-Nagl, Renate (2002): Ursachen und Folgen einer Scheidung / Trennung für Kinder, Frauen und Männer. Forschungsbericht erstellt im Auftrag des Bundesministeriums für soziale Sicherheit und, Generationen. und Konsumentenschutz. Wien: Europäisches Zentrum für Wohlfahrtspolitik und Sozialforschung, Wien

Zartler, Ulrike/ Wilk, Liselotte/ Kränzl-Nagl, Renate (2004): Wenn Eltern sich trennen. Wie Kinder,. Frauen und Männer Scheidung erleben. Campus/ Europäisches Zentrum: New York- / Frankfurt: Campus/ Europäisches Zentrum für Wohlfahrtspolitik und Sozialforschung